

## ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВІНЦІЙНОГО УПРАВЛІННЯ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ XVI СТ. ЗА ДАНИМИ КАНУН-НАМЕ

У статті на основі даних султанських канун-наме розглядається організація провінційного управління Османської імперії у XVI ст. Зазначається, що систему влади на місцях формували представники військово-адміністративної, судової та фінансової ліній османського управління, головним завданням яких було налагодження і зміцнення зв'язків між провінцією та центром.

**Ключові слова:** Османська імперія, провінційне управління, еялет, бейлербей, санджакбей, сіпахі тімарли, кадїї, дефтердар, канун-наме.

*Mariia Kovalchuk*

## THE ORGANIZATION OF THE PROVINCIAL ADMINISTRATION OF THE OTTOMAN EMPIRE IN THE XVI CENTURY ACCORDING TO THE KANUNNAME

In the article the organization of the provincial administration of the Ottoman Empire in the XVI century is considered according to the sultans' kanunname. The author analyses the administrative divisions of the Ottoman Empire: the largest ottoman provinces — eyalets divided into two types: timarli, in which the system of sanjaks, ottoman law, timar system were established; and salyaneli, where timar system was absent, all taxes were gathered and distributed to local needs; the second-order administrative-military territorial units were sanjaks, the subdivisions of sanjak were kazas and kadiluks, then — nahiyes. Also, she marks that outside this system were various types of vassal and tributary states. The governance of large territory, control over the execution of orders, establishment of relations between different groups of multi-ethnic population of the empire, which lived mostly not in the metropolitan area, but in the provinces, needed the constant functioning of local authorities. The author notes that the system of local authorities was formed by representatives of the military-administrative (sipahi-timarli, sanjakbey, beylerbey, the Grand Vizier), judicial (qadis (judges), kazaskers, sheikh-ul-Islam) and financial (defterdars) lines of the Ottoman government, whose main task was to organize and strengthen the communications between the province and the center. Special attention is given to the description of the place and role, rights and duties of beylerbey, sanjakbey, qadi (judge), defterdar and other local managers at the system of the ottoman provincial administration.

---

\* *Марія Ковальчук* — аспірантка кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, mashket@ukr.net

**Keywords:** *Ottoman Empire, the provincial government, eyalet, beylerbey, sanjakbey, sipahi timarli, qadi (judge), defterdar, kanunname.*

В Османській імперії для здійснення владних повноважень султан опирався на розгалужений адміністративний апарат, який складали тисячі чиновників, а більшість рішень державного значення ухвалювалися у різних органах центрального управління. Однак управління великою територією, контроль над виконанням наказів, налагодження відносин між різними групами багаточисельного населення імперії, яке переважно проживало не у столичному регіоні, а в провінції, потребувало постійного чіткого функціонування органів влади на місцях.

При розгляді питання організації провінційного управління Османською імперією у XVI ст. було використано окремі розділи загальних праць з історії Османської імперії (як правило, вони мають назву «Провінційна адміністрація») за авторства Х. Іналджика<sup>1</sup>, Е. Іхсаноглу<sup>2</sup>, І.Х. Узунчаршили<sup>3</sup>. У своєму дослідженні кембріджський історик С. Шоу<sup>4</sup> намагається реконструювати схему державного управління Османської імперії, з'ясовуючи методи формування її адміністративного апарату. Для характеристики відносини центральної та провінційної влади у другій половині XVI ст. в нагоді стала монографія американського дослідника М. Кунта<sup>5</sup>. Дані ґрунтового дослідження А. Біркена «Провінції Османської імперії»<sup>6</sup> прислужилися при складанні таблиці про типологію територій Османської імперії.

Праобраз майбутньої системи провінційного уряду Османської імперії почав формуватися ще у другій половині XIV ст. Саме в цей час з'явилося кілька елементів урядування: делегування намісникам функцій військового командування та надання наділів з зобов'язанням виконувати військову службу<sup>7</sup>. Проте, поняття провінції у якості основної територіальної одиниці з призначенням султаном управителем до кінця XV ст. в Османській імперії не існувало

---

<sup>1</sup> *Іналджик Х.* Османська імперія. Класична доба 1300–1600 / Х. Іналджик.; пер. з англ. О. Галенка; Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України. — Київ: Критика, 1998. — 287 с.

<sup>2</sup> *История Османского государства, общества и цивилизации: В 2 т. / [под ред. Э. Ихсаноглу]; Исслед. центр исламской истории, искусства и культуры; пер. В.Б. Феодоровой под ред. М.С. Мейера. — Москва: Вост. лит., 2006. — Т. 1: История Османского государства и общества. — 2006. — С. 265.*

<sup>3</sup> *Uzunçarşılı İ.H.* Osmanlı Tarihi II. Cilt: İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar / İ. H. Uzunçarşılı. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998. — 756 s.

<sup>4</sup> *Shaw Stanford J.* History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Vol.1: Empire of the Gazis: the Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280–1808 / Stanford J. Shaw. — Cambridge, 1976. — 351 p.

<sup>5</sup> *Kunt M.* The Sultan's Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550–1650 / M. Kunt. — New York: Columbia University Press, 1983. — 181 p.

<sup>6</sup> *Birken A.* Die Provinzen Des Osmanischen Reiches (Tubinger Atlas Des Vorderen Orients / A. Birken. — Wiesbaden, 1976. — 322 s.

<sup>7</sup> *Imber Colin.* The Ottoman Empire, 1300–1650: the Structure of Power / Colin Imber. — New York: Palgrave Macmillan, 2002. — P. 178.

У перші роки існування Османського бейліка улубей<sup>8</sup> Осман (1281–1326) та Орхан (1326–1359) розділили територію на володіння своїх синів та членів родини. До другої половини XIV ст. вже стало за традицію виділяти землі під управління синам султана, які б несли військові обов'язки та мали найвищу адміністративну владу, тобто займали посаду санджакбея (sancakbey) в очолюваному ними санджаку (sancak — тур. «хоругва», інша назва — ліва) — першопочатково це була основна одиниця адміністративно-військового устрою Османської імперії. До 1595 р. султани продовжували відправляти своїх старших синів у провінції у якості губернаторів, але постійні внутрішні чвари між можливими спадкоємцями престолу призвели з часом до скасування такої практики<sup>9</sup>. Баезід II до того, як стати султаном, управляв Амасією, Селім I до свого сходження на престол був намісником у Трабзоні, його син, Сулейман I — у Кафі, Манісі та Едірне, Селім II був санджакбеєм у Коньї та Манісі, Мурад III — в Акшехірі та Манісі.

Згідно з військово-адміністративною лінією управління османськими територіями управляв бей — воєначальник, який представляв владу султана. Найбільшою адміністративно-військовою одиницею Османської імперії був бейлербейлік (berleybeylik). Ця назва вперше згадується в османських джерелах у 1362 р., однак термін «бейлербейлік» поступово був заміщений поняттям еялет (eyalet). З середини XVI ст. за ознакою організації управління утворюється декілька видів еялетів. Османські еялети поділялися за своїм статусом на два види — тімарли (timarlı) та сальянелі (salyaneli). На території перших — Румелія, Буда, Анатолія, Караман, Дулькадар, Рум (Сівас), Ерзурум, Діярбакир, Алеппо, Дамаск, Тріполі Сирійське — вже міцно утвердилася система санджаків, османське право та османська адміністрація, склалася тімарна система; у других тімарна система була відсутня, всі податки збиралися від імені держави та розподілялися на місцеві потреби: платня військовим, управлінням, інша частина надходила до державної скарбниці. Всі арабські еялети базувалися на системі сальяне: Єгипет, Йемен, Абіссінія, Багдад, Басра, Лакса, Тріполі Лівійське, Туніс, Алжир<sup>10</sup>.

Берлейбей займав найвище місце у військово-адміністративній ієрархії системи управління, очолював еялет (з 1591 р. термін «бейлербейлік» використовується як означення канцелярії бейлербея (berleybey — «бей над беями») та управляв військами підлеглих собі санджаків. У ранній османській історії бейлербей був командуючим провінційними військами (сіпахі-тімаріотами). Така посада існувала за Сельджукідів та Ільханідів<sup>11</sup>. Перша посада бейлербея була

---

<sup>8</sup> Улубей — вождь племені у тюркських народів.

<sup>9</sup> *Kołodziejczyk D. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699 / Kołodziejczyk D. — Warszawa: Oficyna Wydawnicza POLCZEK Polskiego Czerwonego Krzyża, 1994. — S. 3.*

<sup>10</sup> *Іналджик Г. Османська імперія. Класична доба 1300–1600 / Г. Іналджик; пер. з англ. О. Галенка; Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України. — Київ: Критика, 1998. — С. 116.*

<sup>11</sup> *Uzuncarşılı I. Osmanlı devleti teşkilatına medhal / I. Uzuncarşılı. — Ankara: TTKB, 1988. — S. 59–60.*

започаткована з утворенням першого бейлербейліка Румелії, та протягом усієї османської історії, разом з посадою бейлербея Анатолії, вважалася найбільш престижною в провінційному управлінні<sup>12</sup>. Цю посаду мали змогу зайняти християни, які пройшли школу аджемі огланів (про це — у наступному розділі), направлялися до провінцій і там мали змогу пройти усі сходинок чиновницької вертикалі з низів до верхівки<sup>13</sup>.

Одним з важливих факторів для призначення на посаду управителя (місцевого представника султана) була його лояльність до двору. Отримуючи призначення на посаду, бейлербеєві надавалися інструкції щодо його діяльності на посаді. Термін перебування на ній не був конкретно визначений: одні займали свої посади короткий термін, правління інших бейлербеїв розтягувалося на десятиліття.

На зразок османського центрального уряду — Диван-і Хюмаюн — бейлербей очолював свій провінційний уряд. Окрім бейлербея, до його складу входили дефтердар, кадій, диван ефендісі, секретарі<sup>14</sup>. Провінційний Диван займався вирішенням поточних місцевих питань, скарг, більшість з яких стосувалася тімарної системи (в тих еялетах, в яких вона діяла). Бейлербеї були дуже тісно пов'язані з економікою та оперували значними грошовими сумами<sup>15</sup>. Так, у XVI ст. прибутки бейлербея становили від 800 тис. до 1 млн. і більше акче, санджакбеї отримували від 150 тис. до 200 тис. акче на рік.

Нижче за бейлербея в ієрархії розташовувався санджакбей (sancakbey), який стояв на чолі меншої за бейлербейлік адміністративно-військової одиниці — санджака. Він був правителем тієї території, де мали тімари його сіпахі. Як командири провінційних військ, санджакбеї мали чисельні обов'язки, які не обмежувалися лише військовим часом. Під своїми знаменами вони збирали сіпахі та джебелю, разом з кадієм мали право суду над тими, хто не з'являвся до війська, шукали таким заміну. У мирний час вони займалися надсиланням листів з проханням про надання землі тим тімаріотам, які відзначилися у поході чи на війні.

---




<sup>12</sup> David G. Provincial administration / G. David // Encyclopedia of the Ottoman Empire // G. Agoston, B. Masters. — NY: Facts on file, 2009. — P. 14.

<sup>13</sup> История Османского государства, общества и цивилизации: В 2 т. / [под ред. Э. Ихсаноглу]; Исслед. центр исламской истории, искусства и культуры; пер. В.Б. Феоновой под ред. М. С. Мейера. — Москва: Вост. лит., 2006. — Т. 1: История Османского государства и общества. — 2006. — С. 178.

<sup>14</sup> *Іналджик Г.* Османська імперія. Класична доба 1300–1600 / Г. Іналджик; пер. з англ. О. Галенка; Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України. — Київ: Критика, 1998. — С. 129.

<sup>15</sup> *Мейер М.С.* К характеристике правящего класса в Османской империи XVI–XVII вв. (по данным «Тереке дефтерлери») / М.С. Мейер // Средневековый Восток. История, культура, источниковедение. — Москва, 1980. — С. 187.

## Управління провінцією Османської імперії в XVI ст.

Центральна влада		
Військово-адміністративна	Судово-релігійна	Фінансова
Великий візир	Шейх-уль-іслам	Башдефтердар (головний дефтердар)
	Казаскери	
 <ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Бейлербей</li> <li>▪ Санджак бей</li> <li>▪ Субаши</li> <li>▪ Мухассил</li> <li>▪ Мютесселім</li> <li>▪ Діздар</li> <li>▪ Сіпахі тімарли</li> </ul>	 <ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Кадій</li> <li>▪ Каймакам</li> <li>▪ Наїб</li> <li>▪ Мюдерріс</li> </ul>	 <ul style="list-style-type: none"> <li>▪ Дефтердар</li> <li>▪ Кетхудаси</li> <li>▪ Тахрір еміні</li> <li>▪ Секретарі</li> </ul>
Провінційна влада		

До компетенції санджакбея входили питання громадської безпеки на місцях. Посадовою функцією санджакбея була поліцейська: «Обрання міри покарання для розбійників, шахраїв, крадіїв та вбивць є обов'язком стража порядку та спокою в області — санджакбея»<sup>16</sup>. Однією з вигідних сторін посади санджакбея була можливість збору деяких податків на свою користь: «Однак в ліві Айдин ресм-і ганем та збори за проступки з реаятів невільних тимаров цілком належать санджакбею»<sup>17</sup>. Тим часом, канун-наме вілайету Геліболу встановлював законодавчі обмеження у зборі визначених податків цією посадовою особою: «За санджакбеєм дохід з вуликів записаний не був, і він виключався з розподілу податку за вулики. Відтепер санджакбеї у тій ліві нехай не втручаються в збори з вуликів з власників тімарів. Якщо ж вони розпочнуть втручатися, то кадії нехай заборонять це. Якщо ж заборонити неможливо, то нехай донесуть до Високого

<sup>16</sup> Законоположение ливы Худавендигар // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв: документы и материалы / Под. ред. А.С. Тверитиновой. — Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. — С. 43; Канун-наме вилайета Эрзурум // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв.: документы и материалы / Под. ред. А.С. Тверитиновой. — Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. — С. 107.

<sup>17</sup> Законоположение ливы Айдын // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв: документы и материалы / Под. ред. А.С. Тверитиновой. — Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. — С. 52.

двору»<sup>18</sup>; і далі: «Зеамети та тімари воєначальників та комендантів фортець є вільними. Тому санджакбеї нехай не чіпають їхніх зборів бад-і хава. Відносно власників тімарів та тімарів, що належать мужам фортеці, вище було роз'яснено. Збори бад-і хава та податок ресм-і гердек з їхніх дівчат належить санджакбею. Інших же нехай він не чіпає»<sup>19</sup>.

Санджакбеї одноосібно не міг карати, не одержуючи присуду кадія, як і кадій самостійно не виконував своїх вироків: «Санджакбеї нехай не втручаються в тімари ... які є вільними. Хіба лише в тому випадку, коли [хтось] присуджений до повішення або відсікання [якогось] органу. В цьому випадку нехай доручають виконати покарання людям санджакбея за посередництвом кадія. Того, хто заслужив покарання, нехай карають там, [де він проживає], не змушуючи відправляти його в округ іншого кадія або в інше місце»<sup>20</sup>. У кінці XVI ст., зі зростанням ролі бейлербея в провінційному управлінні, престижність посади санджакбея падає.

Меншою адміністративною одиницею в межах санджака — казою — керував каймакам (з араб. — «намісник, заступник»), ще меншою — нахійє, яка включала в себе близько 10 сіл, розташованих навколо великого села або хутора, — управляв мюдюр (müdür) — староста. Субашилики (території, які управлялися субаши, що виконували правоохоронні функції в санджаку) входили до санджака, самі ж субаши жили у містах і командували сіпахі, які мешкали у селах їхніх округ.

Найнижчу сходинку у військово-адміністративній ланці управління займав сіпахі-тімариот. Сіпахі мали проживати в тому санджаку, де знаходився їхній тімар та інше майно, отже, були прикріплені до певної місцевості: «Місце проживання субаши та сіпахі санджака та все їхнє майно має знаходитися в [цьому] санджаку. І нехай [він] не знаходиться більш ніде, окрім [свого] санджака. Якщо ж вони опиняться за межами санджака, то це повинно стати причиною їхнього звільнення.»<sup>21</sup>.

Сіпахі тімарли не займали посад, а, скоріше, виконували певні адміністративні функції у тімарі, який отримували не у володіння, а використання (в основному, збирали податки для держави та для себе) на час, коли виконували свою військову службу. Соціальний статус сіпахі не передавався від батька до дітей — служба у війську сіпахі не була спадковим заняттям для їхніх нащадків, тому усі права та обов'язки, у тому числі матеріальні, пов'язані з тімаром, належали виключно сіпахі, окрім килидж-тімара, який він мав право передати синам.

Сіпахі виконували наступні функції та обов'язки:

*по-перше*, забезпечували реайята землею. Для того, щоб отримувати від реайї податки, для сіпахі бажаним було спочатку знайти для нього наділ. «Землі

---

<sup>18</sup> Законоположение вилайета Гелиболу // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв.: документы и материалы / Под. ред. А.С. Тверитиновой. — Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. — С. 84.

<sup>19</sup> Там же. — С. 86.

<sup>20</sup> Там же. — С. 86.

<sup>21</sup> Там же. — С. 82.

сіпахі, призначені для реайятів, за виключенням його чіфтліка - хасса та інших його земель, після того, як їх отримає хтось за (правом) тапу, назад взяті бути не можуть»<sup>22</sup>;

*по-друге*, контролювали своєчасне надходження податків та штрафів від селян<sup>23</sup>. З реайята, який сплатив ресм-і чіфт, сіпахі не мав права вимагати його повторної сплати: «Власник землі нехай не вимагає ресм-і чіфт повторно, примушуючи тих, за якими записаний чіфт або півчіфта: «Засій — но 2, 3 або більше чіфтів». Ресм-і чіфт закріплений за чіфтом землі»<sup>24</sup>. Так само, при передачі повноважень сіпахі новоприбулий сіпахі отримував прибуток від попереднього сіпахі, а не від селян»<sup>25</sup>. Разом з санджакбеєм сіпахі збирали штрафи, а з бейлербеєм — збори за злочини та порушення,<sup>26</sup> які ділили порівну. Власнику реайята належало право стягувати штраф з розбійників, вбивць, крадіїв у разі, якщо винний за шариатом або звичаєм отримував прощення<sup>27</sup>. За допомогою кадія стягував джизьє та іспендже з тих реайя, які не хотіли сплачувати ці податки<sup>28</sup>. Разом з тим, сіпахі частину отриманих ним податків сплачував на користь того ж санджакбея та бейлербея, у підпорядкуванні яких він перебував, та до державної скарбниці;

*по-третьє*, зобов'язані були здійснювати нагляд за станом землі — слідкувати, щоб селянин не залишав землю необробленою та контролювати якість посіву. Якщо реайят залишав своє село, то сіпахі того тімара, куди приходив реайят, мав дізнатися, звідки він прийшов та повідомити сіпахі та селян, щоб

---

<sup>22</sup> Книга законов султана Сулеймана Кануни // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв.: документы и материалы / Под. ред. А.С. Тверитиновой. — Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. — С. 26.

<sup>23</sup> Орешкова С. Государственная власть и некоторые проблемы формирования социальной структуры османского общества / С. Орешкова // Османская империя: система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы. — Москва, 1986. — С. 12.

<sup>24</sup> Законоположение ливы Мосул // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв.: документы и материалы / Под. ред. А.С. Тверитиновой. — Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. — С. 66.

<sup>25</sup> Законоположение вилайета Караман // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв.: документы и материалы / Под. ред. А.С. Тверитиновой. — Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. — С. 58.

<sup>26</sup> Законоположение ливы Халев // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв.: документы и материалы / Под. ред. А.С. Тверитиновой. — Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. — С. 72.

<sup>27</sup> Законоположение ливы Худавендиляр // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв.: документы и материалы / Под. ред. А.С. Тверитиновой. — Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. — С. 43.

<sup>28</sup> Законоположение ливы Охри (Охрида) // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв.: документы и материалы / Под. ред. А.С. Тверитиновой. — Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. — С. 91.

вони забрали свого реайята<sup>29</sup>. Власники тімара мали право силою примушувати селян обробляти землю та виконувати їхні обов'язки<sup>30</sup>;

*по-четверте*, проводили обмір землі: «Якщо сіпахі захоче дізнатися про розмір землі реайята: «За тобою у дефтері записаний чіфт або півчіфта, а у тебе більше», то ніхто нехай не перешкоджає, і за законом нехай вимірює»<sup>31</sup>;

*по-п'яте*, вимірювали отриманий врожай;

*по-шосте*, контролювали передачу землі іншим власникам — вирішення разом з кадї ситуацій зі спадкуванням, продажем землі;

*по-сьоме*, регулювали відносини осілого та прийшлого (сторонніх реайятів та юрюків) населення. Всі піймані реайєю у вільних тімарах бездомні тварини, раби-утікачі, окрім яя, мюселлемів та султанських юрюків, належали власнику тімара<sup>32</sup>.

За провинності сіпахі несли відповідальність відповідно до норм шаріата та закону перед бейлербеєм та кадїєм.

Чиновники військово-адміністративної ланки управління — бейлербеї, санджакбеї, інші командуючі — отримували земельні наділи (хасси, арпалики), які відрізнялися від звичайних тімарів розміром прибутків, який з них можна було отримати та тим, що вони не успадковувалися, а володіння ними залежало від займаної посади: «Є хасси іджмалю, коли кожен, заступаючи на велику чи малу посаду, отримує власні хасси. І навіть, коли хтось з таких втрачав посаду, а на його місце назначався інший, то йому переходили і всі ті хасси попереднього власника»<sup>33</sup>. Це були так звані землі «вільного володіння»: їхні власники не були тісно пов'язані з землею та місцевою адміністрацією<sup>34</sup>.

Поряд з беєм судову владу у провінції здійснював представник ільміє (група вчених) — кадїй. Посади бея та кадїя були взаємопов'язаними, Накази кадїй отримував безпосередньо від султана, у своїх правових рішеннях не

---

<sup>29</sup> Законоположение вилайета Гелиболу // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв.: документы и материалы / Под. ред. А.С. Тверитиновой. — Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. — С. 82.

<sup>30</sup> Законоположение ливы Халеб // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв.: документы и материалы / Под. ред. А.С. Тверитиновой. — Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. — С. 71.

<sup>31</sup> Законоположение ливы Айдын // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв.: документы и материалы / Под. ред. А.С. Тверитиновой. — Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. — С. 48.

<sup>32</sup> Законоположение ливы Худавендигяр // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв.: документы и материалы / Под. ред. А.С. Тверитиновой. — Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. — С. 42.

<sup>33</sup> Трактат Али Чауша из Софии о тимариотской организации в Османской империи // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв.: документы и материалы / Под. ред. А.С. Тверитиновой. — Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. — С. 99.

<sup>34</sup> Книга законов султана Сулеймана Кануни // Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв.: документы и материалы / Под. ред. А.С. Тверитиновой. — Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. — С. 37.



залежав від бей. Х. Іналджик пише, що османи вважали цей розподіл влади як істотно важливий для справедливого правління<sup>35</sup>.

Схема 1.

### Типологія територій Османської імперії у XVI ст.



Судова гілка влади функціонувала паралельно з військово-адміністративним управлінням (навіть судові округи не завжди збігалися з територією санджака), тому, з одного боку, це породжувало незалежність гілок місцевої влади та, з іншого, їхній взаємний контроль.

Організація судової влади в провінції базувалася на системі кадиліків — малих — каза та великих. Кадії в казах, окрім вирішення адміністративних питань, займалися проблемами міст на територіях, які входили до них. Відповідником до кази був кадилік (kadılık) — територія, яка підлягала правовій юрисдикції кадї — судді, який також мав адміністративні обов'язки. Кадїї у

<sup>35</sup> Іналджик Г. Османська імперія. Класична доба 1300–1600 / Г. Іналджик; пер. з англ. О. Галенка; Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України. — Київ: Критика, 1998. — С. 115.

кадиликах розділяли свої повноваження з бейлербеєм та санджакбеєм, займаючи важливе місце в провінційному управлінні. Перед ними несли відповідальність службовці, субаши, сіпахі, які здійснювали адміністративне управління над різними групами населення.

З середини XVI ст. внаслідок загострення боротьби між ільміє та капикулу за посади кадіїв великих міст, які за статусом відповідали посаді санджакбея, призначення на усі судові посади в кадиликах від кадіаскерів перейшло до компетенції великого візира, але затверджував на посадах все одно султан<sup>36</sup>. Для того, щоб провадити справедливе судочинство, кадій займав свою посаду в одному місці протягом нетривалого часу, зазвичай близько року (вважалося, що за цей час він не встигне встановити тісних відносин з населенням тієї території, на яку поширювалася його юрисдикція). Проте, на практиці, це виглядало трохи інакше. В Османській імперії кадії міцно інтегрувалися в державну систему — починаючи з періоду свого навчання, призначення на посаду, вони одночасно представляли ісламську державу та світську бюрократичну, будучи посередником між людьми та державою та інтерпретатором морально-релігійних та правових смислів на локальному рівні. Американська дослідниця К. Беркі називає кадіїв джерелом єднання центру та периферії<sup>37</sup>. У XVI ст. кадій міг піднятися до рангу санджакбея або навіть бейлербея<sup>38</sup>.

Згідно з джерелами, судді мали широке коло повноважень: окрім вирішення судових суперечок, вони також наглядали за збором податків, діяльністю вакуфів, контролювали встановлення цін на продовольство<sup>39</sup>, регламентували прибутки сіпахі, торговців, ремісників, брали участь у процедурі підготовки до продажу рабів-утікачів, яких спіймали у вільних тімарах: «Після того, як закінчиться передбачений звичаєм термін, спіймані, з дозволу кадія, виставляються на продаж на ринки»<sup>40</sup>. Кадії слідкували за виконанням повинностей реайї — якщо вони їх не виконували, кадій мав примусити їх це робити. Він мав повноваження забороняти санджакбею та сіпахі збирати більші за закріплені у законах суми штрафів у санджаку. Кадії для виконання поставлених завдань керувалися і шаріатом, і світським законодавством<sup>41</sup>.

---

<sup>36</sup> Ortaylı I. Osmanlı Devleti'nde Kadı / I. Ortaylı. — Ankara, 1994. — S. 13.

<sup>37</sup> Barkey K. Islam and Toleration: Studying the Ottoman Imperial Model / K. Barkey // International Journal of Politics, Culture, and Society. — Vol. 19. № 1/2. — The New Sociological Imagination II (Dec., 2005). — P. 11–12.

<sup>38</sup> Іналджик Г. Османська імперія. Класична доба 1300–1600 / Г. Іналджик; пер. з англ. О. Галенка; Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України. — Київ: Критика, 1998. — С. 129.

<sup>39</sup> Хаджибегич Х. Турецкие правовые памятники как исторический источник / Х. Хаджибегич // Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы. Т. I. — Москва: Издательство «Наука», 1964. — С. 70.

<sup>40</sup> Законоположение ливы Худавендигяр// Аграрный строй Османской империи XV–XVII вв: документы и материалы / Под. ред. А.С. Тверитиновой. — Москва: Изд-во восточной лит-ры, 1963. — С. 42.

<sup>41</sup> Гасратян М.А. Очерки истории Турции / М.А. Гасратян, С.Ф. Орешкова, Ю.А. Петросян. — Москва: Наука, 1983. — С. 52.

Фінансову гілку влади на місцях очолював дефтердар (хазіне дефтердари), який збирав державні прибутки з кожної території та вирішував усі фінансові питання. Найпрестижнішими вважалися посади провінційного дефтердара у Єгипті та Алеппо — у 1550-х рр., посадовці, які їх займали, отримували 150 тис. та 230 тис. акче на рік відповідно<sup>42</sup>. Дефтердарам допомагали кетхудаси (kethüdası) та тахрір еміні (tahrir emini), які працювали при підготовці реєстрів разом з кятібами<sup>43</sup>, вони також розпоряджалися грамотами на хасси та зеамети; та тімар дефтердари, який опікувався роздачею звичайних тімарів. Зазвичай, на ці посади обирали кандидатів з числа улемів, які відзначалися своїми заслугами та чесністю. Він міг напряму зв'язуватись зі столицею і подавати скарги на бейлербея та інших адміністраторів. З іншого боку, бейлербей міг усунути з посади кадія або дефтердара, які зловживали своєю владою, але про це він мусив негайно повідомити у столицю. Таким чином, це була справжня система перевірок та балансів у владі у провінції<sup>44</sup>.

Окрім османських провінцій, якими управляли османські чиновники, в орбіті імперії знаходилися також залежні території з особливим статусом): шеріфат Мекки, Кримське ханство, Молдавія і Волощина, князівство Седмигороду, республіка Дубровник, князівства грузинські та черкеські<sup>45</sup>. У васальних державах османи інколи наділяли місцеві династії автономією у внутрішніх справах, але примушували їх сплачувати щорічну данину та поставляти допоміжне військо для походів. Певні регіони вони вважали за краще зберігати як пограничні бейліки або васальні князівства.

Отже, органи центрального управління імперією розділялися на такі структурні гілки: військово-адміністративну (від тімаріота, санджакбея, бейлербея до великого візиря), судово-релігійну (судді-кадії, казаскери, шейх-уль-іслам), та фінансову. Саме за допомогою них підтримувалися міцні зв'язки між провінціями та центральним урядом, що сприяло централізації управління Османською імперією. В адміністративному та фінансовому плані управління відбувалося у межах еялету, санджака (ліви), кази, нахіє, в судовому — у визначених кадиликах. Управлінці відносилися до верстви аскері. Правові взаємовпливи та заборони підтримували стійку рівновагу між цими гілками влади. Одні з них — бейлербей, санджакбей, субаши, дефтердар, кетхуда, діздар, представляли світську (ехл-і урф), а інші — кадій, муфті, наїб, мюдерріс — релігійну (ехл-і шер) владу Османської держави.

---

<sup>42</sup> BOA, KK Ruus, 209. — P. 45; Yılmaz M.Ş. Koca Nişancı of Kanuni: Celalzade Mustafa Çelebi, Bureaucracy and «Kanun» in the reign of Suleyman the Magnificent (1520–1566). Ph.D. Dissertation / M.Ş. Yılmaz. — Ankara: Bilkent University, 2006. — P. 19.

<sup>43</sup> Inalcik H. Ottoman methods of conquest / H. Inalcik // *Studia islamica*. — Princeton, 1954. — P. 110–111.

<sup>44</sup> *Иналджик Г.* Османська імперія. Класична доба 1300–1600 / Г. Иналджик; пер. з англ. О. Галенка; Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України. — Київ: Критика, 1998. — С. 130.

<sup>45</sup> *Kołodziejczyk D.* Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699 / Kołodziejczyk D. — Warszawa: Oficyna Wydawnicza POLCZEK Polskiego Czerwonego Krzyża, 1994. — S. 19.

Таблиця 2.

## Бейлербейліки (еялети) Османської імперії

№	Назва	Турецька назва	Рік утворення	Столиця		Примітки
1	2	3	4	5	6	7
1.	Румелія	Rumeli	1365	Адріанополь	Європейська територія Османської Імперії. Сучасні Болгарія, Греція, Албанія, Македонія, Сербія, Чорногорія, Туреччина	
2.	Анатолія	Anadolu	1393	Анкара, Кютах'я	Туреччина	
3.	Караман	Karaman	1468–1512	Конья	Туреччина	
4.	Алеппо	Halep	1516–1549	Алеппо	Туреччина, Сирія	
5.	Діарбакир	Diyarbakır	1517–1518	Діарбакир	Ірак, Туреччина	
6.	Сирія	Şam	1517–1522	Дамаск	Сирія, Ліван, Ізраїль, Палестина, Йорданія	
7.	Єгипет	Mısır	1517–1522	Каїр	Єгипет, Йорданія, Саудівська Аравія	
8.	Дулькадар	Maraş	1522	Мараш	Туреччина	
9.	Ерзурум	Erzurum	1533	Ерзурум	Туреччина	
10.	Джезаїрі Бахрі Сефід	Cezairi Bahri Sefid	1533	Сакіз (Хіос), Галліполі	Греція	Область під управлінням капудан паші — командуючого флотом
11.	Джезаїрі Гарб	Cezairi Garb	1533	Алжир	Алжир	
12.	Мосул	Mosul	1535	Мосул	Ірак	
13.	Багдад	Bağdat	1535	Багдад	Ірак	
14.	Йемен	Yemen	1540	Забід, Сана	Йемен, Саудівська Аравія	
15.	Буда	Budin	1541	Буда	Угорщина, Сербія, Хорватія	
16.	Басра	Basra	1546	Басра	Ірак, Кувейт	
17.	Ван	Van	1548	Ван	Туреччина	

## Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5	6	7
18.	Темешвар	Timişvar	1552	Тімішоара	Румунія, Сербія, Угорщина	
19.	Шехрїзор (Шахрїзул)	Şehrizor	1550-і	Шехрїзор	Ірак, Іран	
20.	Лакса (Ель-Хаса)	Lahsa	1555	аль-Катїф	Саудівська Аравія	Рідко управлялася напряму
21.	Тріполїтанїя (Тріполї Гарб)	Trablusu Garb	1551–1556	Тріполї в Лївії	Лївія	
22.	Абїссїнія (Ефіопїя)	Habeş	1555–1557	Массава, Савакїн, Джидда	Саудівська Аравія, Судан, Сомалї, Еритрея, Джибуті	Інші назви — Абїссїнське бейлербейство, еялет Абїссїнії й Джидди. Включав в себе Червоне море
23.	Ракка	Al Rakka	1560	Руга	Сирія, Туреччина	
24.	Кафа	Kefe	1568	Кафа	Україна	
24.	Тріполї Шам (Сирійське Тріполї)	Trablusu Şam	1570	Тріполї в Лїбанїї	Лїван, Сирія	
25.	Кїпр	Kıbrıs	1571	Нїкосїя	Кїпр	
26.	Тунїс	Tunus	1574	Тунїс	Тунїс	
27.	Трабзон	Trabzon	1578	Трапезунт	Туреччина	
28.	Ахалци	Çıldır, Ahıska	1578	Ахалцихе	Грузія	
29.	Тифлїс	Tiflis	1578	Тбілісі	Грузія	
30.	Ширван	Şirvan	1578	Ширван	Азербайджан	До 1604 р.
31.	Демїркапи	Demirkapı (Dağıstan)	1578	?	Дагестан	
32.	Кахетї	Kaheti	1578	Телавї	Грузія	
33.	Боснїя	Bosna	1580	Сараєво, Баня-Лука	Боснїя і Герцеговина, Сербія, Хорватія, Чорногорія	
34.	Карс	Kars	1580	Карс	Туреччина	
35.	Реван	Revan	1583	Єреван	Вірменія	До 1603 р.
36.	Ібрїм	İbrim	1584	?	Єгїпет	До 1585 р.
37.	Тебриз	Tebriz	1585	Тебриз	Іран	До 1603 р.
38.	Гянджа	Gence	1588		Азербайджан	До 1604 р.
39.	Озі (Силїстра)	Silistre	1593	Очаків (Озі), Силїстра	Україна, Молдова, Румунія, Болгарія	

1	2	3	4	5	6	7
40.	Янік (Дьйор)	Yanik	1594	Дьйор	Угорщина	До 1598 р.
41.	Сігетвар	Sigetvar	1595	Сігетвар	Угорщина, Хорватія	З 1600 р. — це еялет Каніжа (Каніје) зі столицею Надьканіжа
42.	Молдавія	Moldaviya	1595	Ясси	Молдова	З 1596 р. — васальне князівство
43.	Еґрі	Egri	1598	Еґер	Угорщина	

## REFERENCES:

1. Barkey, K. (2005). Islam and Toleration: Studying the Ottoman Imperial Model / K. Barkey // International Journal of Politics, Culture, and Society. — Vol. 19. № 1/2. — The New Sociological Imagination II (Dec., 2005). — Pp. 5–19. [in English].
2. Birken, A. (1976). *Die Provinzen Des Osmanischen Reiches* (Tubinger Atlas Des Vorderen Orients (The provinces of the Ottoman Empire) / A. Birken. — Wiesbaden, 322 s. [in German].
3. Imber Colin. (2002). *The Ottoman Empire, 1300–1650: the Structure of Power* / Colin Imber. — New York: Palgrave Macmillan, — 405 p. [in English].
4. David, G. (2009). Provincial administration / G. David // Encyclopedia of the Ottoman Empire // G. Agoston, B. Masters. — NY: Facts on file, — Pp. 187–204. [in English].
5. Gasratjan, M.A. (1983). *Oчерки istorii Turcii* (Essays on the history of Turkey) / M.A. Gasratjan, S.F. Oreshkova, Ju.A. Petrosjan. — Moskva: Nauka, 256 s. [in Russian].
6. Hadzhibegich, H. (1964). *Tureckie pravovye pamjatniki kak istoricheskij istochnik* (Turkish legal monuments as a historical source) / H. Hadzhibegich // Vostochnye istochniki po istorii narodov Jugo-Vostochnoj i Central'noj Evropy. T. I. — Moskva: Izdatel'stvo «Nauka», — S. 67–75. [in Russian].
7. Inalzhik, H. (1998). *Osmans'ka imperija. Klasichna doba 1300–1600* (The Ottoman Empire: The Classical Age 1300–1600) / Per. z angl. O.Galenka; In-t shodoznavstva im. A. Krims'kogo NAN Ukraïni. — Kyiv: Kritika, 287 s. [in Ukrainian].
8. Inalcik, H. (1954). Ottoman methods of conquest / H. Inalcik // *Studia islamica*. — Princeton, Pp. 103–129. [in English].
9. *Istorija Osmanskogo gosudarstva, obshhestva i civilizacii* (2006) (History of the Ottoman state, society and civilization): V 2 t. / [pod red. Je. Ihsanoglu]; Issled. centr islamskoj istorii, iskusstva i kul'tury; per. V.B. Feonovoj pod red.

- M.S. Mejera. — Moskow: Vost. lit. T. 1: Istorija Osmanskogo gosudarstva i obshhestva, 2006. — 602 s. [in Russian].
10. *Kanun-name vilajeta Jerzurum*. (1971). (Kanunname of the vilayet of Erzurum) // Armenija v pervoj polovine XVI v. (Armenia in the first half of the XVIth century). — Moskow: Glavnaja redakcija vostochnoj literatury, S. 99–117. [in Russian].
  11. *Kniga zakonov sultana Sulejmana Kanuni* (Kanunname of Suleyman Kanuni). (1963) // Agrarnyj stroj Osmanskoj imperii XV–XVII vv.: dokumenty i materialy (The agricultural system of the Ottoman Empire in the XVth — XVIIth centuries / Pod. red. A.S. Tveritinovoj. — Moskow: Izd-vo vostochnoj lit-ry, S. 22–37. [in Russian].
  12. Kołodziejczyk, D. (1994). *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699* (Podolia under the Turkish rule. Eyalet Kamieniecki 1672–1699) / Kołodziejczyk D. — Warszawa: Oficyna Wydawnicza POLCZEK Polskiego Czerwonego Krzyża, 255 s. [in Polish].
  13. Kunt, M. (1983). *The Sultan's Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550–1650* / M. Kunt. — New York: Columbia University Press, 181 p. [in English].
  14. Mejer, M.S. (1980). *K harakteristike pravjashhego klassa v Osmanskoj imperii XVI–XVII vv. (po dannym «Tereke defterleri»)* (On the characterization of the ruling class in the Ottoman Empire in the XVI-XVIIth centuries) / M.S. Mejer // Srednevekovyj Vostok. Istorija, kul'tura, istochnikovedenie. — Moskva, S. 180–189. [in Russian].
  15. Oreshkova, S. (1986) *Gosudarstvennaja vlast' i nekotorye problemy formirovanija social'noj struktury osmanskogo obshhestva* (Government and some problems of formation of the social structure of the ottoman society) / S. Oreshkova // Osmanskaja imperija: sistema gosudarstvennogo upravljenja, social'nye i jetnoreligioznye problemy. — Moskva, Pp. 5–18. [in Russian].
  16. Ortaylı, I. *Osmanlı Devleti'nde Kadı* (Judge in the Ottoman Empire) / I. Ortaylı. — Ankara, 1994. — 82 s. [in Turkish].
  17. Shaw Stanford, J. (1976). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Vol. 1: Empire of the Gazis: the Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280–1808* / Stanford J. Shaw. — Cambridge, 351 p. [in English].
  18. *Traktat Ali Chausha iz Sofii o timariotskoj organizacii v Osmanskoj imperii* (1963) (Treatise of Ali Chaush from Sofia about the timar organization of the Ottoman Empire) // Agrarnyj stroj Osmanskoj imperii XV–XVII vv.: dokumenty i materialy / Pod. red. A. S. Tveritinovoj. — Moskva: Izd-vo vostochnoj lit-ry, S. 92–127. [in Russian].
  19. Uzuncarşılı, I. (1988). *Osmanlı devleti teşkilatına medhal* (Review of the Ottoman state organization) / I. Uzuncarşılı. — Ankara: TTKB, 467 s. [in Turkish].
  20. Uzuncarşılı I. H. (1998) *Osmanlı Tarihi II. Cilt: İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar* (History of the Ottoman Empire: from Mehmed Fatih to the death of Suleyman Kanuni) / I. H. Uzuncarşılı. — Ankara: Türk Tarih Kurumu, 756 s. [in Turkish]
  21. Yılmaz, M.Ş. (2006). *Koca Nişancı of Kanuni: Celalzade Mustafa Çelebi, Bureaucracy and «Kanun» in the reign of Suleyman the Magnificent (1520–*

- 1566). Ph.D. Dissertation / M.Ş. Yılmaz. — Ankara: Bilkent University, 255 p. [in English].
22. *Zakonopolozhenie livy Ajdyn* (Kanunname of Aidyn liva). (1963) // Agrarnyj stroj Osmanskoj imperii XV–XVII vv: dokumenty i materialy (The agricultural system of the Ottoman Empire in the XVth–XVIIth centuries: documents and materials) / Pod. red. A. S. Tveritinovoj. — Moskow: Izd-vo vostochnoj lit-ry, S. 44–55. [in Russian].
  23. *Zakonopolozhenie livy Mosul*. (1963). (Kanunname of Mosul liva) // Agrarnyj stroj Osmanskoj imperii XV–XVII vv.: dokumenty i materialy (The agricultural system of the Ottoman Empire in the XVth–XVIIth centuries: documents and materials) / Pod. red. A.S. Tveritinovoj. — Moskow: Izd-vo vostochnoj lit-ry, S. 63–69. [in Russian].
  24. *Zakonopolozhenie livy Ohri (Ohrida)*. (1963). (Kanunname of Ohri liva) // Agrarnyj stroj Osmanskoj imperii XV–XVII vv.: dokumenty i materialy / Pod. red. A.S. Tveritinovoj. — Moskow: Izd-vo vostochnoj lit-ry, S. 87–91. [in Russian].
  25. *Zakonopolozhenie livy Hudavendigjar*. (1963). (Kanunname of Hüdavendigâr liva // Agrarnyj stroj Osmanskoj imperii XV–XVII vv: dokumenty i materialy (The agricultural system of the Ottoman Empire in the XVth–XVIIth centuries: documents and materials) / Pod. red. A.S. Tveritinovoj. — Moskow: Izd-vo vostochnoj lit-ry, S. 38–43. [in Russian].
  26. *Zakonopolozhenie vilajeta Gelibolu*. (1963). (Kanunname of the vilayet of Gelibolu) // Agrarnyj stroj Osmanskoj imperii XV–XVII vv.: dokumenty i materialy (The agricultural system of the Ottoman Empire in the XVth–XVIIth centuries: documents and materials) / Pod. red. A.S. Tveritinovoj. — Moskow: Izd-vo vostochnoj lit-ry, S. 81–89. [in Russian].
  27. *Zakonopolozhenie vilajeta Karaman*. (1963). (Kanunname of the vilayet of Karaman) // Agrarnyj stroj Osmanskoj imperii XV–XVII vv.: dokumenty i materialy (The agricultural system of the Ottoman Empire in the XVth–XVIIth centuries: documents and materials) / Pod. red. A.S. Tveritinovoj. — Moskow: Izd-vo vostochnoj lit-ry, S. 56–60. [in Russian].